

ВІДШКОДУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ ШКОДИ РЕАБІЛІТОВАНОМУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ЗАКОНОДАВСТВА

УДК: 343.1

А. О. НАУМОВА*кандидат юридичних наук,
Харківська обласна державна адміністрація*

Проблема правового захисту прав і свобод людини у кримінальному судочинстві є актуальною. У ст. 19 Конституції України зазначено, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Правова відповідальність держави перед особою, відносно якої мало місце необґрунтоване кримінальне переслідування, незаконне засудження, неправосудне судові рішення про застосування примусового заходу медичного чи виховного характеру, полягає в поновленні прав і свобод реабілітованого та відшкодуванні шкоди. На жаль, у Кримінальному процесуальному кодексі України не визначено поняття реабілітації, умови, підстави та суб'єкти реабілітації, правовий механізм відшкодування шкоди. На наш погляд реабілітація – це встановлений законом порядок визнання невинуватості особи у вчиненні злочину, поновлення її порушених прав і свобод, відшкодування за рахунок держави у повному обсязі фізичної, майнової, моральної шкоди, завданої особі незаконним і необґрунтованим кримінальним переслідуванням, незаконним засудженням, неправосудним судовим рішенням про застосування примусового заходу медичного чи виховного характеру.

У статті досліджені поняття фізичної шкоди завданої особі, яка не винувата у вчиненні злочину, запропоновано правовий механізм її відшкодування

Ключові слова: реабілітований, фізична шкода, механізм відшкодування фізичної шкоди.

COMPENSATION FOR PHYSICAL DAMAGE REHABILITATED:
PROBLEMS OF THEORY AND LEGISLATION

Naumova A.

Received: 31 Oct 2014.

Питання відшкодування матеріальної та моральної шкоди реабілітуємому були предметом

наукових досліджень. Зокрема, вони викладені в роботах В.П. Бахіна, Б.Т. Безлепкина, Л.В. Бойцовой, Т.В. Варфоломєєвої, Ю.М. Громова, В.Г. Гончаренка, О.В. Капліної, Т.Т. Таджиева, М.Є. Шумила та інших. Водночас, проблеми відшкодування фізичної шкоди реабілітуемому залишилися поза увагою.

У юридичній літературі викладено різні підходи щодо поняття фізичної шкоди у кримінальному праві. Так, О.В. Гришук вважає, що фізична шкода є матеріальною, з природно наукової точки зору, і разом із тим немайновою – це будь-які негативні зміни в організмі людини, котрі перешкоджають нормальному, з біологічної, фізіологічної, психічної точок зору проходженню усіх психофізичних процесів людини. Негативні зміни настають в організмі, тобто в матеріальній сфері, потерпілого під впливом певних зовнішніх факторів. Зміни, у свою чергу, можуть потім призвести до негативних явищ у психічному стані, а також у майні особи [6]. На думку О.М. Ердєлевського, фізична шкода – шкода матеріальна і немайна. Шкідливі зміни відбуваються в тілесній (тобто матеріальній сфері потерпілого) під впливом певних зовнішніх впливів. Негативні зміни в психічній сфері можуть виражатися в обох видах страждань (моральна шкода), а негативні зміни в майновій сфері – у витратах, пов'язаних з корекцією або функціональною компенсацією тілесних недоліків, і втрати доходу [16].

Слушною є думка Е.П. Гаврилова, який розмежував моральну і фізичну шкоду, при цьому обидва види шкоди заподіюються безпосередньо особі і викликають страждання – природну форму наслідків заподіяння шкоди особі потерпілого. Їх основна відмінність полягає в тому, що

моральна і фізична шкода відбивається в різних сферах людської життєдіяльності: відповідно ідеальної (духовної) і матеріальної (тілесної), що передбачає і відмінність використовуваних принципів оцінки заподіяної шкоди та її компенсації [5, 28]. Зазначене свідчить про те, що в юридичній літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття фізичної шкоди. У зв'язку з цим вважаємо, що для визначення поняття фізичної шкоди в кримінально-процесуальному праві необхідно проаналізувати поняття здоров'я.

Науковці у медичній літературі зазначають, що поняття здоров'я характеризується складністю, багатозначністю і неоднорідністю складу [4, 3]. Здоров'я – це стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів [2, 308]. У зазначеній дефініції викладені три самостійні категорії здоров'я: біологічний (фізіологічний), психологічний і соціальний.

Варто зазначити, що поняття здоров'я у медичній й юридичній літературі окремі дослідники визначають як певний об'єктивний фізіологічний стан людини, який вона мала до вчинення злочину [5; 3], а шкоду здоров'ю – як порушення анатомічної цілісності, фізіологічної функції органів або тканин, що виявляється у тілесному ушкодженні, або захворюванні, чи патологічному стані [14].

Системний аналіз медичної, юридичної літератури дозволяє зробити висновок про те, що для правильного розуміння сутності та наслідків фізичної шкоди, доцільно дослідити її в медико-біологічному і юридичному аспектах. Зокрема, у судовій медицині ушкодження – це порушення анатомічної цілісності,

фізіологічної функції органів або тканин, що виникло в результаті впливу факторів навколишнього середовища [2, 34]. Водночас, тілесні ушкодження виражені в анатомічному порушенні структури органу або тканини (рани, вивихи, розтягнення, переломи, тріщини, розриви органів, тощо) або функціональних ушкодженнях органів (струс мозку, тощо) [12, 34].

Так, співробітники міліції м. Дніпропетровська протягом десяти годин катували М., який не вчиняв злочин, але зізнався у крадіжці після отриманих переломів ребер, розривів сухожиль і м'язів [13]. Викладене свідчить про те, що спричинені ушкодження є наслідками фізичної шкоди, завданої здоров'ю особи.

Слід зазначити, що дослідники із сфери медичних наук відносять захворювання до наслідків шкоди здоров'ю. Вони вважають, що захворювання – це порушення життєдіяльності організму при надмірних пошкоджуючих змінах параметрів зовнішнього і внутрішнього середовища, за яких виникає недостатність підтримки гомеостазу за рахунок перенапруження основних і дублюючих механізмів регуляції. Для стану хвороби характерна поява функціональних відхилень від норми, неадекватних відповідей організму на подразник, навіть адекватний, розвиток різних порушень на всіх рівнях організації – молекулярно-клітинному, тканинному, органному, системному [10, 16]. Вважаємо, що захворювання може бути наслідком фізичної шкоди, завданої здоров'ю людини.

Варто погодитися з точкою зору вчених медиків, котрі вважають, що патологічний стан є наслідком ушкодження здоров'я. Патологічний стан – це стійке відхилення від норми, яке має біологічне негативне значення для організму [1, 417].

Безумовно, негативним наслідком, завданої шкоди здоров'ю є інвалідність. Відповідно до Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» інвалідність – міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призвести до обмеження життєдіяльності особи [8]. Відповідно до п. 26 Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності причинами інвалідності є: загальне захворювання; інвалідність з дитинства; нещасний випадок на виробництві (трудова каліцтво чи інше ушкодження здоров'я); професійне захворювання; поранення, контузії, каліцтва, захворювання [11]. Вважаємо, що коли особа, невинувата у вчиненні злочину, визнається за рішенням медико-соціальної експертизи інвалідом, то вона має право на відшкодування шкоди, завданої здоров'ю.

Таким чином, наслідками спричинення фізичної шкоди здоров'я є ушкодження, захворювання, патологічні стани, інвалідність.

Аналіз статистичних даних Державної пенітенціарної системи України, Фонду соціального страхування свідчить про факти інвалідності, каліцтва засуджених. Водночас, відсутні дані про відшкодування фізичної шкоди засудженим, які визнані невинуватими у вчиненні злочину. В національному законодавстві та КПК не визначено поняття фізичної шкоди та механізм її відшкодування. У зв'язку з цим дослідження проблеми відшкодування фізичної шкоди реабілітованому є актуальною для науки кримінального процесуального права та законодавства.

На наш погляд, у широкому значенні фізичну шкоду слід розглядати як шкоду,

завдану здоров'ю особи в результаті вчинення відносно неї злочинного посягання, незаконного процесуального рішення, дій органів досудового розслідування, прокуратури, суду, наслідками якої є ушкодження, захворювання, патологічний стан або інвалідність. Викладене дозволяє сформулювати поняття фізичної шкоди, завданої особі, не винуватій у вчиненні злочину. Вважаємо, що *в межах кримінального процесуального інституту реабілітації фізичну шкоду слід розглядати як шкоду, завдану здоров'ю внаслідок незаконного і необґрунтованого кримінального переслідування, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного засудження, яка визначається порушенням анатомічної цілісності або фізіологічної функції органів або тканин і виявляється в тілесному ушкодженні, захворюванні, патологічному стані, інвалідності.*

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави, всіх її органів, посадових і службових осіб, а тому їх забезпечення є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України). Конституційний принцип відповідальності держави за свою діяльність перед людиною, юридично пов'язує і обмежує дії держави, виконавчих, судових органів та посадових й службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Стаття 56 Конституції України закріплює право громадянина на відшкодування за рахунок держави майнової та моральної шкоди, завданої неправомірними рішеннями, діями, бездіяльністю посадових осіб державних органів. Вважаємо, що особа, невинувата у вчиненні злочину, має право на відшкодування не тільки майнової, моральної шкоди, але й

фізичної шкоди, завданої незаконними процесуальними рішеннями органів досудового розслідування, прокуратури і суду. Слушною є думка Г.К. Кожевнікова про те, що в кримінальному судочинстві особливе значення мають фундаментальні засади щодо недоторканості прав і свобод громадянина, взаємної відповідальності держави та особи, підкорення закону діяльності всіх державних органів і посадових осіб [9, 3]. Зазначене дозволяє зробити висновок про те, що держава повинна забезпечити відшкодування реабілітованому фізичної шкоди, завданої незаконними процесуальними рішеннями, діями посадових осіб органів досудового розслідування, прокуратури, суду, у повному обсязі.

Концептуальні положення відповідальності держави перед особою за фізичну шкоду, завдану внаслідок незаконного і необґрунтованого кримінального переслідування, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного засудження потребують належного законодавчого врегулювання в Конституції України та Законах України.

Запорукою правового урегулювання відшкодування фізичної шкоди особі, невинуватій у вчиненні злочину, є унормування цього права реабілітованого в окремих положеннях Конституції України та Законах України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», «Про оперативно-розшукову діяльність». У зв'язку з цим, доцільно :

- ст. 56 Конституції України викласти у такій редакції: «Кожен має право на

відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування фізичної, матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень»;

• п. 6 ст. 3 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» доповнити словами «відшкодування фізичної шкоди»;

• ч. 8 ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» викласти у наступній редакції: «У випадках порушення прав і свобод людини або юридичних осіб в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також у разі, якщо причетність до правопорушення особи, щодо якої здійснювались оперативно-розшукові заходи, не підтвердилась, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах охорони державного кордону, Управління державної охорони України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, Державна митна служба України або розвідувальний орган Міністерства оборони України, розвідувальний орган спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону, Служба зовнішньої розвідки України зобов'язані невідкладно поновити порушені права і

відшкодувати особі фізичну шкоду, заподіяні матеріальні та моральні збитки в повному обсязі»;

• ч. 1 ст. 1207 Цивільного кодексу України викласти у наступній редакції: «Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину або незаконного і необґрунтованого кримінального переслідування, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного засудження відшкодовується потерпілому, реабілітованому або особам, визначеним статтею 1200 цього Кодексу, державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною».

У чинному законодавстві не визначено порядок відшкодування фізичної шкоди реабілітованому.

Аналіз кримінального процесуального законодавства України, Російської Федерації, Республіки Білорусь, інших держав СНД дозволяє зробити висновок, про те, що на законодавчому рівні визначено поняття фізичної шкоди та порядок її відшкодування тільки в КПК Республіки Білорусь. Так, у ч. 3 ст. 460 КПК Республіки Білорусь визначено, що фізична шкода – це шкідливі для здоров'я та життя фізичної особи наслідки, які настали в результаті незаконних дій органу, що веде кримінальний процес: розлад здоров'я, каліцтво, настання інвалідності та інші наслідки, пов'язані з погіршенням фізичного або психічного здоров'я особи, або настання смерті. Фізична шкода компенсується в грошовому вираженні, включаючи витрати на лікування, втрату частини заробітку у зв'язку із захворюванням, каліцтвом або інвалідністю або збитки у зв'язку з втратою годувальника та інші

витрати. [15]. На наш погляд, питання компенсації фізичної шкоди реабілітованому необхідно розглядати у судовому порядку. Правову допомогу реабілітованому у підготовці позову до суду повинні надавати безкоштовно фахівці Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [7]

Вважаємо, що реабілітований має право на відшкодування завданої фізичної шкоди за рахунок держави у повному обсязі, що включає компенсацію втраченого заробітку (доходу), додатково понесених витрат та інших витрат. У зв'язку з цим реабілітований повинен до позовної заяви про відшкодування втраченого заробітку (доходу) надати наступні документи:

- висновок відповідного медичного закладу із зазначенням характеру отриманих особою травм і каліцтв, діагнозу, періоду непрацездатності;
- висновок медико-соціальної або судово-медичної експертизи (незалежна експертиза) про ступінь втрати працездатності;
- довідка або інший документ про середньомісячний заробіток (стипендію, пенсію, які особа мала до заподіяння шкоди її здоров'ю);
- інші документи, що підтверджують доходи особи, які враховуються при призначенні розміру втраченого заробітку (доходу).

Окрім цього, підлягають відшкодуванню додаткові витрати на лікування, додаткове харчування, придбання ліків, сторонній догляд, санаторно-курортне лікування, протезування, придбання спеціальних транспортних засобів. У виписку

із історії хвороби, видану лікувальним закладом із зазначенням призначених медикаментів та інших приписів медичного характеру:

- документи, що підтверджують оплату послуг лікувального закладу, чеки, квитанції, тощо;
- довідку медичного закладу про призначення додаткового харчування і його норми; склад необхідного для особи добового продуктового набору та документи, що підтверджують оплату цих продуктів (касові та товарні чеки);
- документи, що підтверджують оплату придбаних ліків (відповідно до рекомендацій лікаря) – чеки, квитанції, тощо;
- документи, що підтверджують оплату послуг пов'язаних із стороннім доглядом;
- виписку з історії хвороби, яка підтверджує необхідність санаторно-курортного лікування, копію путівки на лікування; документи, що підтверджують оплату путівки;
- документи, що підтверджують оплату послуг у зв'язку із здійсненням протезування;
- копію зв'язку з цим до позовної заяви доцільно надавати такі документи: паспорт транспортного засобу або свідоцтво про його реєстрацію;
- документи, що підтверджують оплату придбаного спеціального транспортного засобу, тощо.

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що фізична шкода завдана реабілітованому компенсується у грошовому вираженні та включає втрачений заробіток (дохід) внаслідок тілесного ушкодження, захворювання, патологічного

стану, інвалідності; додаткові витрати, інші втрати.

З метою забезпечення права реабілітованого на відшкодування фізичної шкоди, доцільно доповнити КПК України главою «Реабілітація», в якій викласти статтю «Відшкодування фізичної шкоди реабілітованому» у наступній редакції:

1. Фізична шкода – це шкода завдана здоров'ю внаслідок незаконного і необґрунтованого кримінального переслідування, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного засудження, яка визначається порушенням анатомічної цілісності або фізіологічної функції органів або тканин і виявляється в тілесному

ушкодженні, захворюванні, патологічному стані, інвалідності.

2. Фізична шкода завдана особі незаконним і необґрунтованим кримінальним переслідуванням, незаконним затриманням, незаконним застосуванням запобіжного заходу, незаконним засудженням підлягає відшкодуванню за рахунок держави у повному обсязі.

3. Фізична шкода завдана реабілітованому компенсується в грошовому вираженні та включає заробіток, втрачений реабілітованим внаслідок тілесного ушкодження, захворювання, патологічного стану, інвалідності, додатково понесені витрати на поновлення здоров'я та інші витрати.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Большая медицинская энциклопедия* : в 30 т. / [гл. ред. Б. В. Петровский]. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1978 – Т. 18. – 528 с.
2. *Большая медицинская энциклопедия* : в 30 т. / [гл. ред. Б. В. Петровский]. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1978 – Т. 20. – 560 с.
3. *Борзенков Г. Н.* Квалификация преступлений против жизни и здоровья : учебно-практ. пособие / Г. Н. Борзенков. – М. : Зерцало-М, 2005 – 144 с.
4. *Васильева О. С.* Психология здоровья человека: эталоны, представления, установки : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / О. С. Васильева, Ф. Р. Филатов. – М. : Академия, 2001. – 352 с.
5. *Гаврилов Э. П.* Как определить размер компенсации морального вреда? [Електронний ресурс] // Российская юстиция. – 2000. – № 6. – С. 28. – Режим доступа : http://www.juristlib.ru/book_1878.html
6. *Гришук О. В.* Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти) 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://studrada.com.ua/content/%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%ED%D0%B2%D0%BA%D0%B8-72>
7. *Закон України «Про безоплатну правову допомогу»* // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
8. *Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні»* // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 2–3. – Ст. 36.

9. *Кожевников Г. К.* Принцип презумпции невиновности и его реализация в досудебном уголовном процессе : монография / А. В. Гриненко, Г. К. Кожевников, С. Ф. Шумилин. – Харьков : Консум, 1997. – 97 с.
10. *Михайлов В. В.* Основы патологической физиологии : руководство для врачей / В. В. Михайлов. – М. : Медицина, 2001. – 704 с.
11. *Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності» від 5 вересня 2011 р. № 561* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11>
12. *Новая популярная медицинская энциклопедия* / [гл. ред. В. И. Покровский]. – М. : Энциклопедия, 2004. – 768 с
13. *Суд приговорил «оборотней в погонах» к трем годам лишения свободы* – Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://umdpl.info/index.php?id=1337930037>
14. *Судебная медицина: Общая и особенная части : учебник для вузов* / С. Ф. Щадрин [и др.]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Эксмо, 2006. – 640 с.
15. *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.kulichki.com/vip/upk/index.htm>
16. *Эрделевский А. М.* Компенсация морального вреда: анализ и комментарий законодательства и судебной практики. – 3-е изд., испр. и доп. / А. М. Эрделевский – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції: 31.10.2014.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

COMPENSATION FOR PHYSICAL DAMAGE REHABILITATED: PROBLEMS OF THEORY AND LEGISLATION

Naumova A. A

Abstract: The article explores the concept of physical harm caused to a person who is innocent of a crime, a legal compensation mechanism.

Keywords: rehabilitation, physical harm, the compensation mechanism of physical harm.

ВОЗМЕЩЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВРЕДА РЕАБИЛИТИРОВАННОМУ: ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ И ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Наумова А. А.

Резюме: В статье исследованы понятие физического вреда причиненного лицу, невиновному в совершении преступления, предложен правовой механизм возмещения.

Ключевые слова: реабилитированный, физический вред, механизм возмещения.